До спеціалізованої вченої ради
Д 26.007.04 у Національній академії
внутрішніх справ
(03035, м. Київ,
пл. Солом'янська, 1)

ВІДГУК
офіційного опонента – Кучука Андрія Миколайовича –
на дисертацію Мінченко Ольги Василівни
«Юридико-лінгвістична теорія правознавства», подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Розвиток у XX столітті міжнародного права поставив на порядок денний питання взаємодії національних систем права, їх гармонізації, що, у свою чергу, стало фактором необхідності пізнання інших правових культур, зокрема через відшуковування відповідників правових явищ. Це стало чинником гносеології взаємодії права і мови. До цього часу означена проблематика розглядалась доволі вузько, обмежуючись тематикою використання мовних засобів для формалізації норм права. Особливої довершеності епістемологія юридичної техніки досягла у межах держав, система права яких заснована на нормативістському розумінню права. Дещо в іншому напрямі розвивалось право у державах, система права яких заснована на природному розумінні. «Відшуковування» права у процесі судового розгляду передбачало належну аргументацію (яка не могла обмежуватися простою указівкою на статтю юридичного акту) прийнятого рішення і зумовлювало наявність у правників фундаментальних знань з філософії права.

ВДСД НАВС
Вх. № 154 1
"14" 01 2020 р.
кількість аркушів:
осн. док. 12 додаток —

Розвиток міждержавних відносин зумовив необхідність переходу досліджень взаємозв'язку права та мови на якісно новий рівень, який передбачає гносеологію права як явища соціокультурного. Розуміння того, що і право, і мова є явищами конкретної культури дозволяє усебічно пізнати їх взаємодію, адекватно виявити сутність, адже з певною долею вірогідності можна стверджувати, що саме мова є одним з визначальних факторів плюралізму ментальностей різних народів, визначаючи стиль мислення, що і спричиняє відмінності у національних системах права, адже право є системою правил поведінки конкретного соціуму, більш того, самому праву властива конкретність (приписи ж закону на відміну від права є абстрактними, оскільки закріплюють модель поведінки).

Участь України у процесах євроінтеграції обов'язково передбачає долучення до європейських цінностей, імплементацію таких концептів як rule of law, die rechtsstaadt, human rights та ін. У цьому контексті не можна не відзначити, що тривалий час rule of law перекладалось на російську та українську як верховенство закону відповідно. Згодом – таким оксюмороном як верховенство правового закону. А термін human rights і до сьогодні перекладається як права людини, не дивлячись на те, що західна культура свідомо відмовилася від використання терміну rights of a man на користь іншого – human rights.

Таким чином, означене дозволяє зробити висновок про важливість епістемології взаємозв'язку права та мови. Однак, слід погодитись з О. Мінченко щодо відсутності у межах вітчизняної правничої науки таких розробок. Переважна більшість вітчизняних досліджень обмежується висвітленням юридичної техніки (якщо дослідник є фахівцем у царині права) або підрахунком використання окремих частин мови у текстах актів законодавства (якщо дослідник є фахівцем у сфері філології). Майже недослідженими є питання юридичної визначеності (хоча, слід вказати на позитивні тенденції у цьому напрямі, зокрема, маю на увазі захист дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук за

темою «Принцип правової визначеності як складова верховенства права»), символьної природи права, діджиталізації права та ін. Відсутність таких розробок не дозволяє розвиватися праву і призводить до наявності «маніпулятивних» робіт, у яких уже досліджені явища описуються уже відомими положеннями тільки дещо іншими словами. Тому дисертація О. Мінченко є на часі, *відповідає вимогам актуальності та розв'язує важливу наукову проблему – формування нової теорії розуміння права: юридико-лінгвістичної.*

Актуальність теми дисертаційного дослідження, її теоретична і практична значимість простежується і через ***зв'язок змісту роботи з науковими програмами, планами та темами,*** зокрема Концепцією Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, схваленою Законом України від 21 листопада 2002 року № 228-IV, Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, Переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 р. № 942, Пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженими постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Основними напрямами наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014–2017 рр., Основними напрямами наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 рр.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертаційному дослідженні, зумовлюється передусім тим, що завдання дослідження, методологія роботи, її науковий інструментарій є обґрунтованими з погляду вимог до наукового дослідження (с. 3-4 автореферату).

Методологічним підґрунтям дослідження є діалектичний підхід. Об'єктивності та достовірності отриманих положень сприяло використання О. Мінченко герменевтичного і феноменологічного підходів.

Окрім цього, положення і висновки дослідження О. Мінченко ґрунтуються на аналізі емпіричного матеріалу: аналізі та узагальненнях історичних пам'яток права, рішеннях національних судових органів і Європейського суду з прав людини.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Аналіз структури дисертаційного дослідження свідчить, що воно логічно пов'язане з визначеними метою, задачами, об'єктом і предметом дослідження і передбачає висвітлення тих питань, які безпосередньо стосуються обраної авторкою теми.

Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, які включають п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (що включає 527 найменувань) і додатків.

У цілому науковий рівень рецензованої роботи дозволяє надати позитивну оцінку змісту дисертації, визнати її завершеною науковою працею, в якій авторці вдалося досягти мети дослідження - теоретичне узагальнення та розв'язання комплексної науково-прикладної проблеми, що полягає у формуванні юридико-лінгвістичної теорії з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення юридичних наукових досліджень, законодавства та правозастосовної практики.

У першому розділі «Історіографія та методологічна основа дослідження юридико-лінгвістичної теорії правознавства» авторкою визначається методологія дослідження та з'ясовується стан висвітленості досліджуваного предмета.

Важливим є висновок дисертантки про виокремлення двох етапів виникнення та становлення основних ідей і наукових положень юридико-лінгвістичної теорії, зокрема: 1) доюридико-лінгвістичні дослідження

лінгвістичних та правознавчих засад зв'язку мови і права, для яких характерне пізнання зв'язку зазначених соціальних явищ, впливу одного на інше, їх культурно-релятивного аспекту; 2) виникнення власне юридико-лінгвістичних досліджень.

Не можна не відзначити цілком правильним підхід авторки до з'ясування засад дослідження та відзначення того, що перед визначенням методології загальнотеоретичного та компаративного осмислення юридико-лінгвістичних досліджень важливим є врахування особливостей правової культури народу, менталітету суспільства, його цінностей на даному етапі історичного розвитку.

Другий розділ дисертаційного дослідження «Загальна характеристика юридико-лінгвістичних знань у сучасному правознавстві» присвячений теоретичним (у тому числі і філософсько-правовим) засадам юридико-лінгвістичної теорії.

Спираючись на здобутки феноменологічної, герменевтичної та релятивістської шкіл, а також теорії комунікативної дії і глобалізаційних процесів, авторкою охарактеризовано філософське підґрунтя сучасних юридико-лінгвістичних знань. Правильним є висновок дисертантки про те, що мова не зводиться виключно до правил граматики, пунктуації тощо і набуває обов'язковості та формальної завершеності у правових текстах. Право формується у свідомості людини як ідеальна модель, як сукупність справедливих комунікацій між людьми, як першопричина для виникнення на цій основі відповідних правовим уявленням знакових систем та лінгвістичних конструкцій (с. 13 автореферату).

Доволі важливим для загальнотеоретичної науки є висновок О. Мінченко про правову реальність як реальність мовну, що дозволяє, аналізуючи текст нормативно-правового акта, «віднаходити» право в кожній конкретній ситуації. Саме мова в цьому контексті виступає засобом пізнання (як і «формування») права.

У третьому розділі дисертації «Рівні правової формалізації юридико-лінгвістичних знань у сфері онтології права» О. Мінченко онтологія юридико-лінгвістичних знань.

Переконливою виглядає позиція дисертантки відносно того, що мова є засобом дескрипції та конструювання реальності, у тому числі й правової; за допомогою мови маркуються відповідні статуси. Таке розуміння мови дозволило авторці з'ясувати, що значна частина правових актів є мовленнєвими, при цьому усі види іллокуційних актів є засобом формування правил поведінки, у тому числі й правових, а також довести, що гносеологічним засобом і способом творення правових явищ є правоназивання.

Четвертий розділ роботи «Розвиток юридико-лінгвістичної теорії у правових системах України та сучасних держав Європи» розкриває розуміння права та мови у правовому світогляді сучасних держав Європи, розвиток юридичної лінгвістики в країнах німецького права, взаємодію правових систем держав Європи та роль юридико-лінгвістичної методології (в аспекті практики Європейського суду з прав людини), стан і перспективи розвитку правової системи України.

Звертає на себе увагу теза О. Мінченко про те, що зважаючи на соціальну та інституційну багатомовність Європейського Союзу, необхідність розроблення методології міждисциплінарних і трансдисциплінарних підходів у дослідженні й викладанні права, в окремих університетах запроваджено курси з юридичної лінгвістики або мови та права (Гайдельберзький університет (Федеративна Республіка Німеччина), Кельнський університет (Федеративна Республіка Німеччина) та ін.). При цьому модель правничої освіти усе більше ґрунтується не на національному праві, а на регіональному (зокрема, європейському) та міжнародному й передбачає підготовку Eurojust («євроюриста»), який мислить глобально, уміє працювати не лише з внутрішньодержавним законодавством, а й з *acquis communautaire*, правильно інтерпретувати такі

акти, основою чого є положення і висновки юридичної компаративістики (с. 21).

У цілому науковий рівень дисертації дозволяє надати позитивну оцінку змісту дисертації, визнати її завершеною працею, у якій авторці вдалося досягти мети дослідження.

Дисертація О. Мінченко оформлена відповідно до нормативних вимог і стандартів, які передбачені для такого виду досліджень. Робота виконана державною мовою з дотриманням наукового стилю. Текст дисертації позбавлений помилок та технічних недоліків. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що містяться в науковій праці, в цілому характеризуються послідовністю, аргументованістю та завершеністю.

У дослідженні *не використано висновків і положень дисертації О.В. Мінченко «Особливості здійснення юридичної діяльності в умовах германської правової сім'ї» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук*.

Наукова новизна одержаних результатів. Аналіз дисертації О. Мінченко дозволяє виокремити низку положень, які відображають наукову новизну проведеного загальнотеоретичного правничого дослідження.

Дисертанткою обґрунтовано, що складовими філософсько-правової парадигми як основи юридико-лінгвістичних знань є теорія комунікативних дій, що дає змогу пізнати мовленнєві акти як форму вияву соціальних норм та засобу порозуміння; герменевтична теорія, що спрямовує на інтерпретацію правових приписів як способу пізнання права, формування ідеальних моделей і форм людської взаємодії як уміння усвідомлення цілісного правового тексту; феноменологічна теорія, згідно з якою право формується у свідомості людини як ідеальна модель справедливих комунікацій між людьми, як основа виникнення знакових систем та лінгвістичних конструкцій; релятивістська теорія, яка орієнтує

на те, що відмінності в розумінні правових явищ у межах різних правових систем зумовлені культурними, у тому числі й мовними, факторами, які виконують функцію «методологічного комплексу» юридико-лінгвістичної теорії (с. 4-5).

Переконливою є позиція авторки щодо формування системи юридико-лінгвістичних знань, яке пов'язане з формуванням понятійно-категоріального апарату, розвиток якого відбувався у два етапи: природно утвореної термінології й цілеспрямованої діяльності з упорядкування термінології, створення терміносистеми та встановлення вимог до неї.

Пізнавальну цінність має і запропонована авторкою система уявлень про європейську інтерпретацію зв'язку мови та права, який не обмежується юридичною термінологією, а включає, зокрема, вплив мови на формування світогляду людини, її сприйняття як символічного засобу вираження цінностей соціуму, що як наслідок зазвичай передбачає професіоналізацію сфери юридичної діяльності, використання soft law (м'якого права), яке є формалізованим мовленнєвим актом та символьним закріпленням правил поведінки рекомендаційного характеру, і відповідно до принципу pacta sunt servanda (договори мають виконуватись), що є фактором відповідності взятих на себе зобов'язань та конкретних дій з їх реалізації (с. 5).

Не новою є спроба проаналізувати рішення Європейського суду з прав людини. Однак, авторка додатково аргументує важливість право положень рішень цієї інституції, які стосуються лінгвістичного аналізу тексту Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та автономного тлумачення термінів.

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. Отримані в дисертації результати можуть бути використані у різних напрямках правової діяльності.

По-перше, винесені на захист положення і висновки дисертації можуть бути використані в освітньому процесі вищих закладів освіти для підготовки лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з теорії держави і права, філософії права, конституційного права, юридичного документознавства, а також під час проведення різних видів занять із відповідних дисциплін, а також науковцями в подальших дослідженнях проблематики юридико-лінгвістичної теорії – акт впровадження від 18 квітня 2019 р.

По-друге, висновки, рекомендації та наукові положення праці можуть бути використані суб'єктами правотворчості для подальшого вдосконалення чинного законодавства (лист народного депутата України від 19 липня 2019 р. № 659-19).

По-третє, розробки і досягнення дисертантки можуть бути використані під час розроблення, інтерпретації й удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, формування правової позиції (акти Міністерства юстиції України від 21 лютого 2019 р. № 46/02/750, Рівненського районного суду Рівненської області від 29 липня 2019 р. № 01-10/341).

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення, рекомендації та висновки, напрацьовані у дисертації, викладені у 36 наукових працях, з яких: 1 монографія, 16 наукових статей, опублікованих, у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, 7 наукових статей у наукових періодичних виданнях іноземних держав, 12 тез доповідей.

У публікаціях авторки достатньо відображено всі розділи дисертаційної роботи.

Вивчення дисертації показує достатню апробацію основних положень, висновків і пропозицій у розроблених і викладених у роботі та

рекомендованих для використання у навчальному процесі та практичній діяльності положень. Зазначену апробацію здійснено шляхом оприлюднення та обговорення доповідей і повідомлень на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, наукових семінарах та круглих столах.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою й змістом він відповідає вимогам, що ставляться Міністерством освіти і науки України. У тексті автореферату відображено основні положення, результати і висновки дисертаційного дослідження О.В. Мінченко «Юридико-лінгвістична теорія правознавства». Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

У цілому позитивна оцінка проведеного О. Мінченко дослідження не виключає можливості висловити **низку зауважень щодо положень, які викликають певні сумніви або можуть слугувати підґрунтям наукової дискусії під час захисту дисертації**.

1. Визначаючи методи дослідження, дисертантка зазначає, що «дуалістична природа юридико-лінгвістичної сфери зумовила використання *герменевтичного*, *феноменологічного, структуралістського* та *семіотико-правового* підходів» (с. 4 автореферату). Виокремлення серед методології правознавства таких підходів як *структуралістський* та *семіотико-правовий* не є усталеним, а тому потребує додаткової аргументації та зумовлює виникнення низки запитань: яким чином співвідноситься структуралістський підхід з таким логічним прийомом як аналіз, у чому полягає зміст семіотико-правового підходу і чим він відрізняється від семіотичного підходу?

2. Не можна не погодитись з дисертанткою щодо важливості (і навіть необхідності) застосування до аналізу юридико-лінгвістичної сфери понятійно-категоріального апарату деонтичної логіки, однак, у роботі

недостатньою мірою визначене співвідношення між деонтичною та аристотелівською логікою у контексті їх використання в правничій сфері: у яких випадках яку з них слід застосовувати?

3. У дисертації неодноразово згадується Адальберт Подлех та його праця, яка мовою оригіналу називається «Rechtlinguistik».З німецької термін «Recht» перекладається переважно як право, то ж виникає запитання: чому дисертанткою перекладено назву праці А. Подлеха як «Юридична лінгвістика», а не «Правнича лінгвістика»?

4. Текст дисертації та автореферату не дозволяє зрозуміти: яке місце займає юридико-лінгвістична теорія в загальнотеоретичній правничій науці. Чи вона є одним з різновидів теорій розуміння права? Чи є однопорядковою, наприклад, з теорією правових систем?

5. У тексті автореферату і дисертації авторкою неодноразово при використанні усталених виразів англійською або латинською мовами (soft law; pacta sunt servanda; non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est, regula fiat; ex lege; ex aequo et bono та ін.) наводиться переклад цих виразів.

Такий підхід дисертантки видається неправильним, виходячи з розуміння науковцями змісту використаних концептів та усталеної практики їх вживання без перекладу.

Однак, указані зауваження, маючи дискусійний / рекомендаційний характер, не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

Загальний висновок. Дисертаційна робота О.В. Мінченко на тему «Юридико-лінгвістична теорія правознавства» має системний і завершений характер, її основні положення у достатній мірі відображені в публікаціях у наукових фахових виданнях, зарубіжних періодичних виданнях, авторефераті й у сукупності розв'язують важливу для вітчизняної правничої науки проблему формування юридико-лінгвістичної теорії права.

Актуальність теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладення в

опублікованих працях повністю відповідають вимогам до докторських дисертацій.

Таким чином, дисертація Мінченко Ольги Василівни «Юридико-лінгвістична теорія правознавства» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:
Доцент кафедри права та
методики викладання правознавства
Сумського державного
педагогічного університету
ім. А.С. Макаренка,
доктор юридичних наук, доцент **А.М. Кучук**